

FIGYELMEZŐ

AZ EGYETEMES LITERATURA' KÖRÉBEN.

Kiadó szerkesztők

SCHEDER, VÖRÖSMARTY, szerkesztő társ BAJZA.

NEGYEDIK ÉV

Pesten.

Julius' 14. 1840.

28. szám.

Tartalom. Hazai literatura. D. Soltész János' Általános Természettörténete (D. Csécsi Imre). — Néhány szó philosophiai műszavaink' ügyében. Folytatás (Hrabowszky Dávid). — Necrológ Haisz Andrásról. — M. tud. társaság. — Literatúrai mozgalmak. — Eperjesi magyar társaság.

HAZAI LITERATURA.

Természetismeret.

*A' természet három országának általános megtekintése. Hallgatói számára készítő Soltész János, orvos doctor, a' sárospataki ref. fő iskolában népszerű gyógytudomány' és természethistoria' rendes professora. S. Patakon, nyomtatta Nádaskay András, 1839. 8r. 176. *)*

E' munka egészen igénytelenül lép előnkbe. Egyszerű czíme sokat nem ígér, többet legalább nem, mint adhat; előszava: *'legyek bár utánozó vagy gyűjtögető, eredetiséget nem bitorol. 'S mi, becsülni tudván a' szerénységet, talán szótlan menénk vala el mellette, bízandók öt ön szerencséjére, mellyet literatúrában szinte, mint életben az érdem vi ki—rendesen — magának, ha a' szerző' állása, mint közönséges tanítóé, 's a' czél, mellyet munkájával elérni törekszik, hallgatói közt a' nagy-szerű természet' további vizsgálatára csak néhányban ébreszthetni is szenvedélyt, figyelmünket teljes mértékben magára nem vonná.*

*) Mikor leszünk már képesek minden munka' arát közölhetni? Szerk.

Itt tehát egy természettudományok' tanítójával, 's a' természeti tudományok' még nem tudni mellyik ágában kezdők' számára vezérfüggönyül irt munkával lesz dolgunk. Vessünk egy két pillantást e' tárgyra elébb, mint a' könyvet taglalnók, hogy ítéletünket a' dolog természetéből elvont, 's helyesen megalapított eszmékből hozzassuk le.

Egy tudomány sem kíván annyi ügyességet tanítóban, mint a' (mathesis, és) természettan; 's tanulók közt épen a' kezdők azok, kikre nézve a' tanításmód legnagyobb következtetésü. Vannak — más szakmákban — igen tudós professoraink, kik, a' szó' valódi értelmében, leczkéket (praelectio, Vorlesung) tartanak, fogásonként olvasván elő a' tudományt; 's vannak tanulók, kik illy nemű tanítástól is dicséretesen épülnek, mivel már elébb tudományoknak alapot vetettek. Nem így a' természeti tudományokban, 's nem így a' kezdők. Itt — 's ez olly világos, hogy, ha a' világnak egy tudósa sem bizonyítná, még is igaz volna — nem lehet a' tudományt leolvasni, hanem magokat a' természeti tárgyakat kell a' tanuló elébe vezetni, hogy velök megismerkedjék. „Einzig

und allein — úgy mond *Gruener* — in unmittelbarer Anschauung, lediglich in ihrer eigenen Farbe und eigentlichen Gestalt, nicht Schwarz auf Weiss, wie in Büchern, nicht im Worte der Beschreibung, welches seiner Natur nach nie das Wesen der Sache zu erreichen, zu ersetzen, zu geben vermag, sondern in ihrer Wirklichkeit soll die Natur den Kindern (kiken általában minden kezdőket érthetünk) gezeigt werden; sonst wird sie ihnen nach dem, wenn nicht schönem, doch, was hier mehr gilt, treffenden Ausdruck eines ihrer Verehrer, anstatt in ihrer Herrlichkeit, in Lumpen gegeben.“ 'S ne gondoljuk, mint ha olly felette könnyű volna, papiros helyett magokról a' természeti tárgyakról olvasni le a' tudnivalókat. Hány ember néz, 's milly kevés lát; hányak van könyv kezében, a' nélkül hogy olvasni tudna; 's hány olvas, de nem ért? A' természeti tudományok' tanítójának tudnia kell látni; 's ha mind ezt tudja is, még csak félig kész. Ne ki birnia kell a' nem csekély ügyességet, azt a' mit ért olly okosan adni elő, hogy a' tanítvány megértse, 's belőle okosodjék. Érthetőnek lenni már magában nem minden tudósnak tulajdona, 's talán mivel ez nem épen olly könnyű dolog, mint egyelőre gondolnók, azért keresik némelyek a', minden esetre könnyebb, érthetlenséget. De a' pusztá érthetőség sem elég magában. A' természet roppant birodalmában nincs jelenet, nincs egyed, nincs rész, melly az egészszel szoros kapcsolatban nem állana. Nem elég tehát egy két tárgyat magában, bármi érthetően, de csak rhapsodistice fejtegetni, hanem szakadatlan figyelemmel kell lenni annak az egészszeli összeköttetésére. 'S ez a' legnehezebb feladat a' tanítónak: úgy választani folyvást a' tárgyat, mellyet tanítvánnyal meg akar ösmertetni, 's úgy ösmertetni meg azt, hogy az ösmertekből lépésenként emelkedhessenek felfelé az ösmertlenekre, 's végre a' részek egy egészszé olvadó harmoniáját érthessék. Így lesz okos a' tanítás. 'S az így intézett tanításnak két igen szép végeredménye van: első, 's véleményem szerint tudományos intézetekben csekélyebb, hogy a' tanítvány anyagilag megösmერი a' természetet, mellyben élnie 's hálnia kell; második, 's tekintetileg amannál magasabb érdekű, hogy tanulás közben az értelem fejlődik ki, talán még biztosabban 's könnyebben, mint a' — sokakra nézve legalább — nagyon is elvont mathe-

sis által. „Es gibt kein besseres Mittel, den Verstand an Ordnung und Consequenz im Denken zu gewöhnen, als die Betrachtung der Natur“ — így itél e' tárgyról *Mohs*.

Képzeljük most, hogy a' tanító, kit eddig gyakorlati pályáján követtünk, író lesz. Más utat írásában sem követhet, mint tanításában; mert hiszen épen tanítványi számára ír, 's szabad legyen kimondanom, az olly könyv, mellyet valaki közönséges tanításaira szintűgy, mint magányos tanulásra kézi könyvül (tehát *Lehrbuch* 's *Handbuch* egy személyben!) dolgozott, rendesen egyiknek sem jó. Úgy kell tehát mennie írásában, mint tanításában, kisebbről nagyobbra, ösmertől ösmertlenre, részről egészre, vagy egy szóval — *synthetice*. Tévelygő lehet egész lehozásom, de megvalom, nem foghatom meg, mint szokták némelyek a' pyramist csúcsára állítani. — Azt talán említenem sem kell, mi úgy is magában értetik, hogy a' vezérkönyvben ki kell jegyezni szigoruan a' határt, mellyen belül akarunk forogni, 's a' tudomány' ágát, mellyre kezünket tevünk, több rokonokkal összevetve, legalább főbb vonásaiban kitüntetni. A' tudományok' elszaggatása ugyan nagy részt emberi találmány; de miután szakmák vannak, még pedig nem épen önkényes, hanem részint a' természet' útásítása után készült szakmák: jó tudni mellyeket hogy hívják, 's mellyikben mi van.

Ezen eszmék fordultak meg elmémben, mikor a' doctor Soltész' fent nevezett munkáját átnézés végett kezembe vevém, 's czímet előszavával együtt átfutottam. A' czím maga „a' természet három országának általános megtekintése“ (de micsoda szempontból, physicaí, természethistoriaí, vagy talán technicaíból-e?), a' szerző álláspontját ki nem jelelven: kerestem a' közelebbi meghatározást magában a' munkában. Ezt azonban sehol, tisztán kifejezve, feltalálni szerencsém nem volt; nincs itt sehol megmondva sem az, mi a' természet, sem az, mi különbség van a' szélesen kiterjedő természeti tudományok közt, sem az, mellyik ágával lesz itt dolgunk ezen tudományoknak, csak gyanítanom kellett, hogy a' természet-historia van kezemben, részint, mivel a' czímlapen olvasám, hogy szerző természethistoria' professora; részint, mivel a' Gik Őban némi czélzással említettik a' természet-historia; a'

34ben pedig a' természet három országra, 's ezen három ország' természethistoriája különökre, általánosra, 's alkalmazottra osztatik, a' nélkül azonban, hogy mondatnék, mi az a' természethistoria, 's annak említett ágai közül egygyel, vagy mindenikkel, vagy talán egyikkel sem fogunk-e foglalalkodni. Úgy vélekedtem elsöben, hogy ezen határozatlanságot hibául kell kitennem szerzőnek, mivel illendőnek tartám, hogy philosophiai pályát futó hallgatók tanulják meg legalább, mit nevez a' tudós világ természethistoriának, de késöbben szelidülni kezdett ítéletem. Am ne tudja a' tanuló, hogy hívják a' mit tanúl, csak tudománya alapos és tartalmas legyen! Ezen mentséget annál bevehetőbbnek látom, mivel a' közönség' értesítésére, de semmi esetre nem a' tanuló' bevezetéseül szolgáló előszóban a' munka' feladata gyanánt tüzetik ki: *a' természeti testekről általános ismereteket közölni, az ásványok valószínű keletkezését (?), 's az azok felett közösen uralkodó változásokat, — továbbá a' növények és állatok életművezetét, működéseit (?), szóval életfolyamatát előterjesztetni, ... egyes dolgok részletes leírása e' kézikönyv' (Handbuch? — 's nem inkább vezérkönyv' (Lehrbuch?) köréből kirekesztetvén. Mi tehát mind az előszó' némi útásítása után, mind az egész munka' tartalmából értjük, hogy *historia naturalis generalis* nem kezünkben, mit a' tudós szerző bizonyosan nem mulaszt el *szóval* értésére adni tanítványinak.*

Még inkább megütököztem első tekintettel azon, hogy S. Patakon, hol, tudomra, *historia naturalis specialis* nem tanittatik, egyenesen általános ismereteket nyer a' tanuló mind azon tárgyakról, mellyeket még egyenként nem ismer. Itt tehát *analytice* mennek, összetetről egyszerűre, egészről részekre, nehéztől könnyűre, a' felső lépcsőről lefelé. De ez, ha így kell lennie, nem szerző' hibája, hanem az iskola' elrendeléseé, 's eredményeiben olly rosz, melly minél előbbi javítást kíván, sürgöet. Az általánosság kezdöknél felületességre vezet, 's ha még az is hozzá járul — mire a' kezünk alatt levő könyvben is számtalan példa van, de a' mit illy rendszernél szinte lehetetlen távoztatni —, hogy sokszor, soha nem látott tárgyakról elmélkedik a' tanító, ott épen, hol a' közvetlen látás olly nélkülözhetlen: soha a' tanulóbol csak közészerű természetvizsgáló sem lesz, annál kevesbbé fog benne a' természet'

*további vizsgálatára szenvedély ébresztetni. Kapkodni igen is fog ö a' természeti ritkaságokon, csodálatosaknak látszó jelenetek' leírását szedgeti össze, könyvekből anecdotumokat gyűjtöget, szóval: compiler lehet, 's a' hirlapok' számára hézagpótló cikkeket írogathat; de vizsgálni a' természetet miképen tudhassa, holott látni sem tanult meg? Szenvedélyes compiler, és szenvedélyes természetvizsgáló közt nagy a' különbség. Találkozik — elhiszem én — kivétel gyanánt a' tanuló' közt önálló gondolkozásu, kiből a' methodus' ellenére is természetvizsgáló válik. De ez, kikerülvén az iskolából, kénytelen egészen újra kezdeni a' dolgot, 's elfeledni azt, mit elébb tanult, ezt a' vallomást tevén *Descartes*-tal: *intellexi, eventenda primum esse omnia... stb.* — Adjuk hozzá: a' pataki fő iskolában — köz tudomásul — igen számos falusi iskolatanítók, 's magános nevelők készítettnek. Már pedig kiki azt a' módot szereti tanításaiban követni, mellyen maga tanult. Milly szomorú kinézés ez a' vidék' gyenge növendékeire! És — ha ugyan nálunk máshol is így tanittatnak a' természeti tudományok —, kérde most, ha kinek tetszik, miért van olly kevés alapos természetvizsgálónk? — Így eltűnt előlünk végképen a' kettős igen szép vég eredmény is, mellyet fentebb a' természeti tudományok' synthetici tanításából — olly sokat reménylve — huzánk le.*

De hagyjuk az elv' és módszer feletti vitát, melly úgy is kiegyenlítve köztünk soha nem lesz, 's vegyük a' könyvet, úgy a' mint van, taglalat alá. — A' könyv öt fő szakaszra osztatott fel, mellyek közül

Az Iső *Előismeretek* czime alatt, megemlívén a' teremtmények és műtermények közti különbséget 1. 2. *), 's érintvén, hogy a' világ teremtése idejét 's módját nem tudjuk 3., által meg a' földre, 's előadja ennek kettős forgását 4., tanítja, hogy tudunkra csak ezen vannak élő valók 5., kikre az égi testek is ugyan, de különösen maga a' föld külit (manifestat, ez értelemben igen gyakran fordul elő) legnagyobb befolyást 6., festi a' föld' kiképződését 7—16., hol a' különböző rendü hegyeket, 's kővületeket (petrefacta) érinti. Majd a' kiképzett földön előállottak — leginkább a' vízből — 's elterjedtek az életműves testek 17. 18., mely-

*) A' számjegyek a' könyvben előforduló §kat jelentik.

lyek részint eredeti, részint nemi nemzésnek (generatio spontanea és sexualis) köszönik létüket 20—33.

Figyelmet érdemel e' szakaszban, mit 15. említ, hogy t. i. *emberek' kövületei még sehol sem találtattak*, nem mint ha új tudomány volna ez, hanem mivel nagyon igaz, és mégis derék Fényesünk a' fonáczaí barlangról tanítja, hogy abban *sok kővé vált emberi csontok találtatnak!* — Ugyan e' szakaszban örömmel látjuk az újabb fölfedezések közt nevezetesen az Ehrenbergét az ázalékférgekről. Csakhogy: miképen érti meg mind ezeket az, ki még az ázalékférgekről mit sem tud?... stb stb. Kellemetlenül érdekli az olvasót 19. mellyben, holottmár két cikkely fölebb életműves testekről beszélt, visszaugrik az életműtlenekre, 's a' légkövek' származását fejtegeti. 'S honnan e' következtetlenség? Onnan, hogy a' 18. §' végén olly életműves testekről beszélt, mellyek a' *levegőből esnek alá*. Tehát: *Schlagwort!* Lásd alább.

A' IIik szakasz illy fölülírással: *az összes természet' vizsgálata*, megnevezi, de nem határozza a' természet' históriáját, 's azt különösré, általánosra, alkalmazottra osztja 34. Szól tovább a' természeti testek rendszerezéséről, melly mesterséges 36. vagy természetes 37., 's az osztályozás' elveiről 38. Ezután megkülönbözteti az életműtlen testeket az életművesektől, 's amazokról alig egy két szóval emlékeztet 39. 40., kiterjeszkedik az életművesekre 41—84., hol az élet eszméjéről és valójáról, az életműves testek létrészeiről, ugyanazekben levő erőkről, edényekről, lehelés' és nemzés' műszereiről, az életművek lassankénti kifejléséről, az azzal együtt járó átváltozásról, élethosszuságról, 's nagyranövésről tanít. Elő jönnek itt továbbá érdekes tárgyválasztással, 's némi, memorizálásra nézve nem egészen helytelen, 's az egész munkában követett renddel (mi szerint t. i. a' cikkek nem annyira fejeiknél fogvást függenek össze, mint, a' hol csak lehet, minden elsőbbnek farka — *Schlagwort!* — a' következőnek fejéhez köttetett): az életműnkásság' legmagasabb foka — a' párosodásnál, 's a' legalacsonyabb — az álomban, melly napi 's évszaki; majd az élettartósság; elfajzás az éghajlat által; az éghajlat befolyása, 's innen a' tulajdon meleg; világítás (phosphorescentia); ismét abból, hogy a' természet az ötös számot szereti, lehozatik, miképen némely

népségek bizonyos számokat, mások pedig növényeket 's állatokat szentítének meg; ide köttetik az egész földön levő növény (60,000) 's állati fajok (120,000) száma, mellyeknek elterjedése physical 's geographiai szempontból vizsgálattik. Végre a' növény 's állat közti különbség állapítottatik meg.

Ki e' két szakaszt átolvassa, lehetetlen nem látnia, hogy e' kettő hajdanában egy volt, és csak erővel szakasztott széljel. *Haec loca vi quondam et vesta convulsa ruina Dissiluisse.* Rendelje el sz. a' cikkeket másképen, bocsássam előre azokat mind, mellyek a' természet' 's természettudományok' meghatározására, felosztására tartoznak, kipótolván a' mi még hiányzik: akkor adja elő szakadatlan folyással, mit az első szakaszban az ásványokról 's itt az életműves testekről beszélt. Így legalább egy tagban lesz a' még ezután következő *historia naturalis generalis*-nak *generalis* áttekintése. — E' mellett vannak némi csekély észrevételeink. Példaul: 40. mondatik, „hogy az ásványok növekedése hason vagy *különnemű* részek lerakódása 's hozzátétele által történik“. — Oda vág ez, a' mit már előttem más megrótt a' Tudományos Gyűjteményben, miképen t. i. a' szerkér nő, ha rá szénát raknak. Azért hagyjuk szótlán. — 41. K. mi az életmű? F. nem egyéb mint saját műszer (amott mű, itt műszer) különböző működések végbevitelére. Eddig van, 's így életmű p. az ásó, kapa is, mellyekkel működni lehet, mint saját műszerekkel. — 42. életműves testek' élete jön elő. Hát van élete a' nem életműves testeknek is? Ez ugyan attól függ, mit nevezünk, 's a' mit akarunk nevezni életnek; de szerzőnek élő vagy életműves synonym (1. 85. 123. 257). Maga e' § is úgy indult elsőben, hogy azok az életműves testek élnek, de alább — *desinit in piscem.* „E' szerint — úgy mond — az élet olly vanság (Seyn), melly önmaga által munkás, 's képes a' külvilág befolyásait elfogadni, többé kevesebb megmástitni 's átsajátítani. — *Az élet' eszméje pedig nem egyéb, mint az istenség természetbeni nyilatkozásának eszméje.*“ Hogy így élni és *vanni* egy, és így az életműtlen test is él, látnivaló. — Szélesebb értelemben már nem lehet venni az életet; mégis 43. „szélesebb értelemben is — úgy mondatik — vehetni az életet, melly t. i. az egész mindenséget átözlöni, 's melly úgy van az életműves élethez, mint a' közönséges a' különöshöz. — Meg kellett ennek előzni a'

növények és állatok, sőt az egész világ' terem-
tését. Minden ez által származott, és mindent
ennek lehelete fúval keresztül; a' honnan nincs
is a' természetben általános halál, hanem csak
az élet' bizonyos alakjának elenyészése. A' ha-
lál hát csak tetszőleges, mint azt Leibnitz méltán
állította, ki nem csak a' lelket, hanem a'
testet is romolhatlannak mondja lenni. Itt az
élet abstracte vétetik, 's egy azzal, a' mi a'
scholasticusoknak = natura naturans, Schellingnek = Weltseele, theologusoknak = isten.
— Leibnitz nem mondta talán a' testet romol-
hatatlannak, hanem csak a' monasokat; a' test
összerinte elromolhatik, azaz monasaira felosz-
lik, de semmivé nem lesz. 'S volt-e valaha philo-
soph, ki a' semmivé lételet állította volna?
*Nec perit in tanto quidquam, mihi credite, mun-
do, Sed variat, faciemque novat, nascique vo-
catur. Incipere esse aliud, quam quod fuit ante,
morique Desinere illud idem. Ovid.* — Szerző-
vel azonban fogunk egy helyt találkozni, hol
semmivé lételetéről beszél (95). — 53. átváltozá-
son minden org. test megyen keresztül, 's nem
sokszor, hanem mindig különös az; csak hogy
a' különösség nem mindig, hanem csak sokszor
esik úgy szemünk előtt, hogy bámulhassuk.
Vegyük a' tojás' kifejlését bár mely állatban.
— 71. *Kétféle* az állatok közt annyi mint *am-
phibium*, a' növények közt pedig = *divicum*.
Mi lesz így majd *planta amphibia* és *divica* közt
a' különbség; avagy egy osztályba megyen-e
a' *Sisymbrium amphibium*, és *Urtica divica*? —
77. említettik, hogy a' kutya és egér-nem az
egész földgömbön elszéledt, 's az ember ki-
felejtett. (*Vége következik*).

D. Csécsi Imre.

Állítások, vélemények, felvilágosítások.

— *Néhány szó philosophiai műszavaink' ügyé-
ben* (Folytatás). — Érzeki munkálatok tekintetében
nem szorúl az emberi lelek más eszközre, mint
a' mi földi élte' szerkezetének állományos alkotó
része. Illy képességgel pedig már természet által,
fejlődött tudalmi munkásság' hozzájárulata nél-
kül birhat minden ember, kinek érzekei épek, ki,
mint nemé' teljesen kifejlődött példánya, tekinthető.
Habár az értek lenyűnkhez eredetileg nem
tartozik, mégis, mint földi eltiünk' munkásságának
feltétele olly bizonyos határozottsága, 's követelése
olly készítő, hogy ellene nekünk, mint e' ter-
mészet' öszvesegetől függő feltételes munkássága
tagoknak, cselekednünk lehetetlen. A' mit érze-
keink munkálnak, az a' maga, bár még olly szük-
re szorított körében bizonyos; az tárgyával köz-

vetlen érintkezésbe jő, az tárgya' tekintetében
csalhatatlan. Ismereteink, melyeket érzeki beha-
tásokon keletkezett elemekből, az észrevételek-
ből, szerkesztünk, bár magokban véve még olly fel-
tetelesek, az őket felfogó alany' tárgyilagossá-
gában olly bizonyosoknak tekintetnek, hogy
még azok által sem hozatnak kétségbe, kik igaz-
ságot, mint képzeinknek a' tárgyakkal megegye-
zőségét, sehol sem találnak; 's vagy általában;
elég következtelenséggel, az emberi élet' munká-
latai' törvényszerűségét tagadják, vagy illyest e-
gyedül a' pusztá érzeki munkálatokban keresnek.
Tagadja bár a' kételkedő még olly határozottsággal
az igazságot, váltig elhihetőnek vitatja azt, mi a'
nézlett dolgokból származtatva bebizonyítatik. Más-
sok pedig, kik materialisták' 's naturalisták' neve
alatt törekednek a' bölcsesség' pályáján, még me-
reszebb felvétellel, az ismeretek' egyetlen egy for-
rásának nézik az érzekeket, 's az általok támadott
meggyőződést, az igazság' egyetlenegy 's tévedés-
től soha nem felthető kezesének. — Nem is vol-
na egy könnyen a' philosophia' mezején ennél ter-
mészetesb nézet, ha bölcselkedésünk mindenk e-
lőtt azon kívánnal léphetne föl, hogy a' tárgy,
mellyre képzeink vonatkoznak, maga legyen az
illy vonatkozás által támadott ismeret' valódisága-
nak, az igazságnak keze. 'S természetes is,
hogy igazságnak kell vallanunk bizonyos viszonyok'
tekintetében mind azon ismereteket, melyek a' ta-
pasztalási körben érzekek' segedelmével gyűjtet-
nek. A' lelek, melly őket felfogván, 's mathema-
ticai, azaz: szoros értelemben tudományos ismer-
etek' alakjába szerkesztvén, sajátává tevő, méltán
kétségen túli hitelességet tulajdoníthat nekik;
minthogy az ő tárgyaik, nem csak megfelelnek a'
rajok vonatkozó képzeteknek, hanem közvetlen,
minden logikai eszközlet' hozzájárulata, tehát min-
den bebizonyítási segedelem nélkül, meg is mutat-
hatók. Senkinek sem jut eszébe e' munkálat köz-
ben a' meggyőződés' számára egy még fensőbb
biztosítékot keresni; a' tárgyában megmutatott
nézlelés nem vettetik többé bebizonyítás alá. Ki
fog bizonyosságot keresni azon meggyőződés' száma-
ra, hogy az egyenes vonal legrövidebb út két pont
között, hogy minden test tért foglal el, hogy vonal
minden testnek határa; mihelyest vonalt és
testet látott és mutathat?

Teljesen különböző módnál fogva munkáltat-
ja eszünk, az igazság' harmadik és legfőbb keze-
sét, a' felmutatást; ezt is közvetlen ugyan, vala-
mint az érzekeket, 's a' rajtok alapuló megmutat-
ást; áll hitelessége azon meggyőződésnek, melly-
hez így jutunk az érzésben alakuló észrevételek-
nek megfelelő bizonyossággal, magában véve,
minden bebizonyítás' segedelme nélkül; ennek tár-
gyait sem lehet, szintűgy mint a' közvetlen érzeki
felfogásokat, fensőbb forrásból származtatni. De
a' forrás, a' tárgyérzet, mellyből legfőbb bizto-
sítékait, az okföket nyeri, eredetileg belénk van
oltva. Az igazságok, melyeket felmutatunk, ere-
detileg önmagokban viselik valódiságok' legfensőbb
felteteleit. — A' tiszta philosophiai ismeretek'
törvényszerűségét szintűgy mint a' tiszta nézlelé-
siekét, csak úgy tarthatjuk valóznak, ha őket mint
munkásságunk' eredeti minemiségével megegyező

célokat, az ész' teoriájánál fogva lelkünk' tehetése' szerkezetéből *kihozzuk* (deducáljuk). De egészen más a' mód, mellyel fogva e' munkálatot valósíthatjuk. Máskép alapítatik a' meggyőződés, mellyet ő általa nyerünk; máskép jutunk az igazságok' tudalmához, midőn csupán felmutatás által védhetők a' kétkedés ellen. Míg az érzésben támadott észrevételek, minden alanyi hozzáadás nélkül, egyenesen az anyatermeszt' ösztönileg munkálódó erejének eredeti szülöttei; a' tiszta esz-igazságok csak hosszas fáradozás által művelhető, és a' tövedes' milliónyi ál útainak szövevényein át-törtetni kényszerített öntudalom' segedelme által világosulnak fel lelkünkben. Megmutatás önmagától áraszt világosságot, az igazság' általa megismerendő tárgyilagossága' tekintetében; a' felmutatásnál csak mint hosszas és bajos munkálatok' eredménye mutatkozik a' tárgyilagosság' derűje; amaz egyedül a' tapasztalás' körében munkálódik; ennek segedelmével egyaránt lehet tapasztalás' és érzéken túli igazságok' legfensőbb okfőit kikeresni; de ez utolsókét egyedül ő általa. Csak ha eredeti munkásságunk' törvényszerűségét alaptehetségeink' megvizsgálása után megismertük, foghatjuk fel a' lelkünkben közvetlen létező igazságokat, kihozva azon szerkezetből, mellynek egésze észnek, lelkünk' eredeti munkásságának, nevezetik. Illy kihozás vagy is felmutatás után van helye azután minden meggyőződésünk számára a' bebizonyításnak. Minden igazságot, mellyeket a' felmutatás' segedelme által nyert okfőkben találunk, le lehet azután onnet hozni, mint eredményeket, 's egymással szorosan egybekötni, bebizonyítások által. Itt kezdődik a' szoros értelemben vett tudomány, mindenek felett az ismereteket idomilag magában foglalva a' logica, mint a' dolgok' gondolhatóságának tudománya. Bebizonyítások által lehet 's kell azután az illy nyert igazságok' hitelességét feltalálni 's védeni; míg a' nézlelésben foglaltatott ismeretek mindig elegendőképen biztosítják a' kétkedés ellen, mihelyest meg tudjuk mutatni, hogy érzéki észrevezéseken alapulának. Ellenben tárgyilagosan tekintve minden meggyőződés csak azon igazságokban találhatja legfőbb megnyugvását, mellyeket alanyilag eszközzendő felmutatás által vagyunk képesek biztosítani. Minden ismeretek a' philosophiai igazságokon alapulnak; habár ezek' tudalmához csak a' munkálódó en' eszközlesenél fogva juthatunk. A' legközvetlenebb érzéki felfogás magában véve nem más, mint a' munkás alany' igen bizonytalan és homályos életerzese, mellyből soha lelki önmunkálat, tehát ismeret sem támadhatna, ha színtolly közvetlenséggel nem szerkeződnék szorosan eredeti önmunkásságától jövő idomokba, felfogásnál fogva. A' mód, mellynek eszközlesével minden tárgyat bizonyos alak alatt, bizonyos fekvés- és távolságban, határozott viszony által fog fel az ismerkedő lélek, mindig ennek eredeti munkásságán, a' nem tapasztalható, minden egyes észreveten messze túl haladó, es csak felmutatás által magyarázható egység' segedelmenél fogva létesül. Azon ismeretek, mellyek ezen egységet alkotják, eszünk' eredeti sajátai. Az őket tárgyzó kérdést mindig csak az ész' teoriájában alapuló kihozás döntheti el végképen. Ez pedig csak

hosszas munkálatok' eredménye lévén, ők olly könnyen, 's olly módon, mint a' nézlelések, öntudalmunkban fel nem tűnnek, 's tárgyaik' tekintetében az őket kifejező elméletek a' kültermészetre vonatkozó észrevétek' evidentiájával, a' nézleléséhez hasonló schemával, soha nem bírhatnak. Míg az érzéki ismeretet szorosan egyes tárgyakkhoz kötve találja a' megmutatás; addig a' felmutatás a' minden érzéken túl ható ismeret után törekedik, hasonló ugyan, és szoros, ámbár semmi bizonyításnak alaja nem vethető, sem érzékileg meg nem mutatható viszonyban, tárgyával. Az abstractiók által támadott általánosságok, minden ezeket kifejező fogalom, illy tárgyilagosságra alanyilag vezethető felfogások, habár magokban véve üres idomok. A' mód, mellyel fogva az ok és okozat, az állomány és járulek 'st effelek közötti viszonyt felfogjuk, mind meg annyi tárgyilagosságot, es felmutatás által vedhető ismeretet közvetít. Illyenek főképen a' szoros értelemben, és nem francia-angol nyelv szokás szerint vett ideák, a' keblünk' legmélyebb rejtekében lappangó, csupán hit által felfogható, 's életben sejtés által feltűntethető, meggyőződések, istent, lelel' halhatatlanságát, világkormányt, 's minden erkölcsi fogalmak' legvégsőbb okait, tárgyzó eszmeek, mellyekről csupán az úgynevezett negatív, — minden érzéki ismerési módot elutasító — fogalmakkal bírhatunk. Mind ezekhez soha ember pusztá logikai úton nem juthat, a' nélkül, hogy az úgy nevezett bebizonyítási körbe ne ragadtassék, epen azt véve fel állítása' alapjául, a' mit be kellene bizonyítani. Lehetetlen, illy érzéken túli eszmeek' tárgyainak a' tapasztalási világban megmutatás által eszközölhető feltalálása; midőn pedig e' világ' minden tüneményeire vonatkozó épzeteink' valóságára iránt illy eszközles után szokunk meggyőződni. Csak mint a' critica philosophia igen helyesen tanítja, 's az ő útmutatását követve nagy szerzőjének iskolája, eleinte ugyan a' régi baliteletbe visszaesve; de végre világos tudalommal, az új tévedést elhárítolag (Fries *), 's e' bölcs' nyomait követve nálunk Szontagh Gusztáv **) — közvetlen igazságokat fogantatva felmutatni, az az kétség ellen védeni az úgy nevezett visszamenő úton lehet; úgy, hogy a' tapasztalásból kiindulva az érzekeinkkel kinalkozó roppant sokféleséget a' kepzérő' többfele munkálatai által lassanként egyszerűsítjük, így az egységet, 's az ennek idomaiban kifejezhető törvényeket egymás után kitalálni igyekezőnk; mindenek előtt az ismerkedő alany' törvényszerűségét, az érzékileg határozott, 's szelleme által működő ember' ismertetésében. Illy törvényszerűség által felhatalmazva nyomozhatjuk a' dolgok' gondolhatóságát, a' logicában; 's végre a' magában vett létet, a' metaphysicában. A' philosophia' öszves történetei bizonyítják: mi lehetetlen volt minden időben helyesen bölelkeskedni e' visszavivó út' módszere nélkül. Nem lehet más úton megtalálni akármilyen ismeretet a' tudományok' egészében, nem ennek viszonyait a' vele tágasb vagy szorosb rokonságban állókkal. Akármilyen

*) System der Metaphysik, I. 88—159.

**) Propylaeumok a' magyar philosophiához, I. 37—39, 's több helyeken.

képen módosítsuk azután a kitalált rendet, melyet bölcselkedésünk munkálataiban a nyert ismeretekre nézve követnünk kell; csak visszamenő úton alkotva foglalhat magában a rendszer, valóságunk megfelelő, s léghbe függesztéstől megóvott tartalmat. Nem szükség itt magyarázólag érintnem ez egyedül helyes philosophiai módszer két fő ágát, a speculatiót *) s inductiót; így is átláthatjuk: miképen a legfőbb philosophiai igazságok kezeséhez, a felmutatáshoz, másképp, mint ez úton, nem juthatunk. Az, ki ott kezdi a bölcselkedést, hol csakugyan a rendszerbe szedett és logicialag idomított ismereti öszveségnek eleje szokott lenni; ki az általánosság fogalmaival, s az innét fejtegetett logikai származtatásokkal kezdi munkálatait; ki tehát lefelé menő úton halad, elvről elvre, főbb állítványról az alsóbbra, logikai lánczolatokká egybefűzve a bebizonyítások által támadott okoskodásokat; az fog ugyan felületes vizsgálatok számára nagy valószínűséggel haladni, de az igazság legfőbb védszeréhez soha fel nem ér; annak rendszere is csak addig fog rendületlen lenni, valameddig okoskodási lánczolatának legfőbb szeme — elég következetlenség, — bizonyosnak tartatik; bizonyos pedig ez csak addig lehet, míg meg nincs támadva; de megtámadtathatik minduntalan, mert nincs bebizonyítva. Ki e lefele szálló úton, logikai rendszer szigorú kívánataival meg egyezőleg, bölcselkedik, az bebizonyításnál egybevédszert az igazság számára nem ismer; az mind addig, míg mindent be nem bizonyított, csak egy tétel valódiságát is kivivottnak nem vallhatja, az sehol nem fog találkozni a közvetlen, melyből minden állítványait származtathassa, felteve, hogy következetes kíván maradni; az szüntelen a magában üres logikai körben forogván, soha nem helyezheti magát a valóhoz vezető anthropologiai szemponttra; annak e miatt lehetetlen találkoznia a szellemi munkásságunkkal fogva felfogható transcendentális ismerettel, az igazi tárgyilagossal.

Hrabowszky Dávid.

(Vége következik).

Necrolog.

— Pesten, július 9d. reggel, gutaütésből meghalva agyában talaltatott *Thaisz András* ügyv., tbiro, s a m. academia lev. tagja. Született ő Jolsván, Gomör vmegyében, 1789. A literatura baráti előtt a *Tudományos Gyűjtemény* által lett ismeretessé, mellynek szerkesztését 1819-ben vevén által, azt 1827 végeig, öszvesen nyolcz éven túl, és pedig az első esztendőknben nagy buzgósággal vitte. Saját dolgozata e folyóiratban kevés állott, de olly időben, midőn kevés író és kevés olvasó vala, munkás volt, azokat is ezeket is

*) Ezt lehetne észlelésnek nevezni. Kár, hogy Szontagh úr a: Beobachtung számára foglalta el, a közönséges életben is kelendő vizsgálódás vagy vizsgálat helyett. Ezekről, s a velek könnyen felelőhető fogalmakról külön alkalommal bátorokdnam a Propylaeumok érdemes szerzőjét figyelmeztetni.

†) (Vizsgálódás = Untersuchung). Szerk.

az intézet részére minél számosakat nyerni. Utóbb e folyóirat más kezre szállván, Wiegand Ottót a *Sas* kiadására bírta, s azt 1831ben megindítván, a 3d. kötetig Cserneczkyvel, a 12dikig maga vitte, a három utolsót pedig (1833) Felapáti Molnár Sándorral szerkesztette; s azt koronként saját cikkelyeivel is bővítette, mellyek közt említendő: *A magyar törvény elsőbbségeinek némelly vonásai* (I. köt.). Idő közben a Közhasznú ismeretek táraiba is dolgozott, Walter Scott *Ivanhoe* regényét (Pest, 1831. 5 köt. 12r.) és Wachtler Bernát ismeretes munkáját fordította: *Najlászivű észrevételek a Magyarország számára javasolt váltó s törvénykezési rendre*. Pest, 1832. 8. — Hült tetemei felett, mellyet academicusok és ügyvédek számosan kísérték vég nyughelyökre, D. Székács József ev. pred. és acad. lt. tartott egy tömött, nem szavaiban, hanem tartalmában szép, nem hízlegésekkel fanyar, hanem szigoru igazságával megindító beszédet. A szónok ez elvet követte: post mortem nil nisi verum; s mert bátor volt kimondani, mi Thaiszban emberi volt, nem tagadván, nem szépitvén azt, hanem köz emberi művoltunkat, és az élesség, keserűség, sőt nyerség mögött a jó, vagy legalább a boldogult álláspontjáról jonak gondolt okokat érintvén: annak árnyékával Libekéltette azokat is, kik őt tán kevésbbé szerették.

S. F.

Magyar tudós társaság.

— Az academia idei, vagy is XII. nagy gyűlése, a fens. főherceg-nádor-pártfogó helybenhagytaival s az elnök rendeleseből, I. évi augusztus 27., az igazgató tanács ülései pedig aug. 30d. kezdődnek. Minél fogva a társaság tagjai részére a megjelenés napja aug. 26., az igazgató tagokra uelve 29d. A nyilvános, vagyis köz ülés napja a gyűlés folyamatja alatt fog kihirdettetni. Az Elnök rendeleseből, Pesten, jul. 10. 1840.

D. Schedel F. titoknok.

Literaturai mozgalmak.

(Pesten, Beimel bet. *Emlékbimbók*. Irta Lakner Sándor. N16r. 86 l. velinen, fűzve 40 kr ep. Tartalma a csinos kis könyvnek: dalok és énekek, románczok, egy ballada s epigr. költemények.

Pozsonyban, Weber S. Lajos bet. megjelenetek: *Hydrotechnikai jegyzetek*, és jelesen a folyóvizek és vidékjük földjének természetéről; kölcsönös hatásukból keletkező eredményekről; úgy a folyamoknak jobb karba helyheztesét tárgyazó elvekről; egy toldalekkel, mindenféle szekerutak építését illető szabályokról. Mérnökök, tisztviselők és választmányok számára népszerűen előadta Erdélyi, másként *Verebélyi József*, nyug. kir. igazg. mérnök. Egy rajzollal. N8r. (8), 101 és XVI lap. Velinen 1 ft 20 kr ep.

Beecsben, Hagenauer Fridr. özvegye és társai bet. megindult az ifjusági conversatioi-lexicon, illy czimmel: *Ifjuságot képző ismeretek tára*. Szerkeszték Nagy Márton és Zimmermann Jakab, sz. mest. s böles. doct. és cs. k. terez. lovagintézetbeli magyar nevelők. Első kötet, első fűzet,

nSr. 64 I. Megjelenik havonként két füzet, egynek egynek ára csak 30 kr váltó.

—Szinte Bécsben, a' mechtaristák' betűikkel nyomtatva megjelent: *Tabellarische Darstellung der ungarischen Sprachlehre*, in XII Tafeln. Herausgegeben von *Joseph von Márton* k. k. a. ord. Prof. d. ung. Sprache und Literatur an d. k. k. Univ. in Wien. Vászontra felhúzza, tokban 2 ft.

Egyveleg.

— *Eperjesi örömnep.* Egy évtizeddel ez előtt Sáros vmegye, nemzeti nyelvünk' tekintetében, még terra incognita volt. Lakosai, némelly egyesek' kivételével, a' deák és tót nyelv kizárási birtokában, nem figyeltek, vagy figyelni nem is akartak a' nagy változásra, melly a' magyar nyelv iránt hazánk keblében az előtt támadt. Így az Eperjesen tanuló magyar ajku ifjuságnak sem vala alkalma ön mivésére, 's e' nyelv iránti hanyagság folyton tovább halad, ha a' minden nemes czélt annyira pártoló, 's a' honi nyelv' terjesztésében olly buzgón fáradozó *D. Székács József* fel nem lelkesíti az akkor itt tanuló ifjakat, 's azokat társaságba nem egyesíti, áldozatokra, 's folytonos munkára nem buzdítja. Így indult virágzásnak a' kised társaság, mellynek jelleme munkásság, lelke pedig az alapító volt, 's mellynek sikerét a' honi literatura *Sárosyban*, 's a' jeles két testvér *Vachotiban* örömmel látja már. Később Székács e' tájtól bucsut vevén, a' kis társaság' lelke is vele elköltözött, 's a' magára hagyott test lassanként felbomlott. Néhány évig tartott e' káros szunnyadás, míg végre a' mult év' elején több ifek egyesülvén, *Magyar nyelv-mivelő társaság'* alakítására szövetkeztek. A' szándék létesült, 's Vandrák professor' elnöklete 's okos vezérsége alatt, munkálatainak sikerét, 's a' rövid idő alatti szép haladást, örömnepében mutatá be a' közönségnek. Figyelem és részvét lón jutalma a' nemes ifjaknak, kik ez által újabb ingert, 's szilárdabb határozatot nyervén, ez évben is folytaták munkalodásukat, de fájdalom! csak közvetett befolyása mellett a' sok teherrel nyomott okos vezetőknek. — A' javító kezek' hiánya minden ipar mellett is szembe-tűnő lett e' társaságon, melly részéről mindent megtett, mit czélja megközelítésére tehetett.

Milly sikerrel fáradozott e' pártolást érdemlő társaság, a' június' 21én tartott örömnep mutatta, midőn tizennégy ifju változatos tárgy, költött és kötetlen, eredeti —, négyen pedig szaválásra választott idegen dolgozatokkal léptek föl. A' hallgató közönség nem reménylett népes, 's különösen több lelkes nók által diszesítettett, kik mindnyájan elégedten hagyák el a' teremtet, hol a' gyakran köz tetszést nyert költeményeken kívül, szakonként művészi eldeletben is reszesülhetének, mellyet a' hegedűn dicséretre méltó ügyességgel játszó Kéhler, és néhány tanuló ifju társai nyújtának a' közönségnek.

Azok közül, kik eredeti munkáikkal léptek föl, dicséretet érdemelnek: *Lisnyai Kálmán*, ki tartalomteljes költeményét érzéssel, 's elég ügyesen szaválá; 's *Bárczay Ferencz*, ki mély érzel-

met, 's tehetséget bizonyító darabjával hatott. Általános tetszés koszoruzá pedig *Höke Károlyt*, nagyon személyéhez alkalmazott, 's ügyesen előadott „Kis legény“ czimű dalaért. A' többi eredeti munkákban is mutatkozott tehetség, de nagyobb részben javító kezek' hiányát sinlék. Különösen a' megnyitó, és berekesztő kötetlen beszédekben, egy formán olvasottság 's több jó gondolatok tüntek föl; de a' felvett tárgytól messze kicsapások, 's a' gondolatoknak néhol nagy ugrású menetelei, nagyon kívánták a' szorgosabb átvizsgálást. — Az idegen munkákat szaválók között kitűnő volt *Mikola György*, ki a' maga nemében remek Toldyát Vörösmartynak, jó hang, és indulat, de nehol keveset fejező testmozdulatokkal, adá elő. — Általában véve, e' jelen örömnep eredeti munkák többségére, 's változatosságra nézve, a' mult évit sokban meghaladá, de a' szigoru bírálat utáni kerekdedség bélyegzőbb vala a' mult örömnepi munkákban.

E' társaságnak, mellyben olly sok jó mag jött, 's jöhetend meg csirázásba, lankadozni felettebb kár volna. — A' jó szándék, dicséret' és tüzelgetés' szükségem már túl haladt, 's önállást akar vini magának, azért, hibáit nem elhallgatni, de elhárítani törekedjek, mit leginkább úgy érhet el, ha nem kebeléből választ, hanem tapasztalt, 's mivelt érzésű férfit ker föl, elnökének.

Rekeszse be közlésünket *Höke Károly'* fent említett darabja, a'

Kis legény' dala.

Mig ollyan hetyke úr
A' sok szálás legény:
Ügy szégyenlem magam'
Kicsiny legényke én!
Mig ók a' lyány körül
Enyelgve, boldogok:
Páratlan kis legény,
Én ollyan bús vagyok!
Szerelmet vallani
Lyányoknak, de hogy merek!
Azt mondaná, tudom:
Szegény boló gyerek!
Szeretnem, azt hiszem
Pedig lehetne már!
Mert a' szív nyugtalan,
A' szív párjára vár.
A' lyányos ház előtt
Én is csak elmegyek,
'S ha bár félénken is,
Föl-föltekingetek:
Ablakból a' leány
Hogyha lenézne tán,
Ha elkaesintana
A' kis legény után?
Hiszem, szerelemre
Szívem még szert tehet,
Hisz' mindenik leány
Apácza nem lehet.
'S közöttök egyet én
Millyen magam vagyok,
Kicsinyt, szerelmesül
Ha majd találhatok:
Mig páratlan marad
A' sok szálás legény:
Szerelmet élvezek
Kicsiny legényke én.

Várady Károly.

Nyomatik Budán a' magyar kir. egyetem' betűivel.